

ישראל במשפחת העמים: כמה הערות על התנתקות כמשטר תנועה גלובלי רונן שמיר*

מאמר זה פורס מסגרת סוציולוגית לניתוח גלובליזציה במונחים של סגירות והסתגרות. מסגרת זו בוחנת את התפתחותו של משטר תנועה גלובלי המבקש לחסום תנועה הן בין מדינות והן בתוכן. משטר תנועה זה נשען על פרדיגמה מוכללת של חשד המשלבת בין תפיסות האיום הנשקף מהגירה, פשע וטרור. פרדיגמה זו, בתורה, מכשירה אסטרטגיות ניהול סיכון ברמה הגלובלית. המאמר מציג דוגמאות שונות של הגבלות תנועה, מתמקד בצורות יסודיות של משטר זה ומדגיש את הזיקה הסוציולוגית בין גבולות שמורים מחד גיסא לקהילות מגודרות מאידך גיסא. במיוחד מבקש המאמר למקם אלמנטים שונים של סגירות האופייניים לישראל בבחינה השוואתית רחבה. בלי להתעלם מנסיבות היסטוריות ופוליטיות הייחודיות לישראל, מבקש המאמר למקם פרקטיקות סגירות מקומיות בתוך תהליכים גלובליים.

א. הקדמה. ב. פרדיגמת החשד. ג. צורות יסודיות של משטר התנועה:
1. גדרות וחומות; 2. בתי כלא, מחנות מעצר והיפר-גטאות; 3. הסתגרות
עצמית וקהילות מגודרות. ד. טכנולוגיית ההתערבות: דקנון. ה. סוף
דבר.

* פרופסור, החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת תל אביב. אני מודה לעורך ולקוראים האנונימיים על הערותיהם המועילות. תודה מיוחדת לד"ר דיג'לה קווג'ילו על קריאתה היסודית ותמיכתה בפיתוח המסגרת הכוללת של מאמר זה.

א. הקדמה

החברה הישראלית עסוקה מאוד בהקמה ובשכלול של גדרות ומחסומים, הן לאורך גבולותיה (העמומים) והן בתוכה. גדרות מקיפות את האוניברסיטאות, את מרכזי הקניות והבילוי, את שכונות היוקרה, ואין ספור יישובים. מאבטחים מופקדים על כל בית קפה ומסעדה ושומרים בודקים את הנכנסים לקניונים, למגרשי חנייה ולמבני ציבור. בטקטיקה כפולה שעניינה כליאה מחד גיסא והסתגרות מאידך גיסא, נהפכה ישראל לטריטוריה שבה כמעט כל תנועה במרחב הציבורי כרוכה במסדרי ויהוי. תכנית ההתנתקות מרצועת עזה, הקמתה של גדר הפרדה בגדה המערבית, הקמתן של חומות הפרדה בין יישובים יהודים לערבים בתחומי הקו הירוק¹ וחקיקה חדשה האוסרת על בני זוג פלסטינים של אזרחים ישראלים להיכנס לתחומי ישראל² הם חלק ממערך תודעתי ומעשי כולל הרואה בהפרדה פיזית בין יהודים לערבים ובשליטה מרבית על יכולת התנועה של מי שנתפס כאויב (בפועל או בכוח) ערובה לביטחון אישי וקבוצי. אך פרקטיקות הכליאה, ההסתגרות וניסיונות השליטה באפשרות תנועתם של חשודים במרחב אינן מתייחסות אך ורק לאיום הטרור. בשנים האחרונות מתפתחת בישראל תרבות כליאה והסתגרות המבוססת גם על איום ההגירה ואיום הפשע. תושבי כפר שמריהו, למשל, שהציבו בפתח כבישי הגישה ליישוב והיציאה ממנו מחסומים מאוישים בשומרים, טוענים בתוקף כי הסיבה לכך היא גל הפריצות לווליות שלהם (המאובטחות ממילא באמצעות חומות, מצלמות, מערכות אזעקה ומשטרה פרטית).³ צורות חדשות של פיקוח על הנכנסים לישראל ועל תנועתם של אלו המצויים בה, למשל באמצעות שימוש במשטרת הגירה הפועלת באורח נמרץ למעצרים ולגירושם של שוהים בלא היתר, מתייחסות גם לאיום ההגירה.

ניתן לנתח פרקטיקות אלו מתוך שימת דגש על ייחודיות המקרה הישראלי ועל התנאים הפוליטיים, ההיסטוריים, התרבותיים והכלכליים המונחים בבסיסם של הגיונות הכליאה וההסימה הללו ומשטר התנועה במרחב הנובע מהם. במקרה הישראלי, רשימת המקורות האפשריים לניתוח הנה ארוכה ומורכבת במיוחד. לדוגמה, ניתן לדבר על המיתולוגיה וההיסטוריה של היהודי כ"אחר" נודד החוצה גבולות אך גם על היסטוריה יהודית של התכנסות – מרצון ומאונס – בגטאות, על חציית גבול בלתי חוקית (העפלה) כאתוס יסוד של הציונות וגם על חומה ומגדל כמודל השראה לבניית יישובים יהודים, על שלטי

1. ראו עת"מ 1253/05 **עארף מוחאראב נ' המועצה הארצית לתכנון ובניה** (טרם פורסם) (להלן: עת"מ **מוחאראב**), בעניין תכנית לבניית גדר הפרדה בין פרדס שניר הערבית בלוד ובין היישוב ניר צבי; ע"מ 592/04 **עארף מוחאראב נ' הועדה המקומית לתכנון ובניה** – לורים (טרם פורסם), בעניין החלטת הממשלה לממן תכנית זו.
2. כל אתרי האינטרנט המאזכרים להלן נצפו לאחרונה במרץ 2005, אלא אם כן נכתב אחרת. חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה) תשס"ג-2003, ס"ח 544.
3. מעת"מ **מוחאראב** (לעיל, הערה 1), עולה כי תושבי מושב ניר צבי מנמקים את הצורך בבניית חומת הפרדה גם בנימוקים של התגוננות מפני פשע. עוד לעניין הכריכה של איומי טרור ופשע ראו בפרק ג להלן.

"זהירות גבול לפניך" ועל משמעות הנסיעות לחו"ל כחוויות מעצבות זהות, על הגיונו ותוצאותיו של חוק השבות, ועל המידה שבה מציאות של כיבוש מתמשך מעודדת ומחזקת תרבות כליאה והסתגרות במכלול של תחומי חיים. בהמשך הדברים אתייחס למקצתם של מקורות אלו.

עם זאת, מטרתי במאמר זה היא להצביע דווקא על הזיקות המתקיימות בין כמה מהיבטי משטר התנועה בישראל למה שיכונה להלן בשם "משטר התנועה הגלובלי". נקודת המוצא לניתוח המוצע תישען אפוא על שתי טענות יסוד: ראשית, יש קשר סוציולוגי בין פרקטיקות חסימה וכליאה שמטרתן המוצהרת היא להתגונן מפני טרור ולפרקטיקות חסימה וכליאה שמטרתן המוצהרת היא להתגונן מפני פשע ולפרקטיקות חסימה וכליאה שמטרתן המוצהרת היא להתגונן מפני הגירה בלתי רצויה. בכל המקרים, ביחד ולחוד, הקשר הסוציולוגי מתגלם בהתממשותו של משטר הקובע את תנאי התנועה במרחב. שנית, הצורות השונות של משטור התנועה שנמנו לעיל אינן ייחודיות לישראל. צורות אלו ראויות להיבחן בהקשר גלובלי. בהקשר זה, טענתי היא כי אנו עדים להתגבשותה של פרדיגמה גלובלית של סיכון ולפיתוחן של טכנולוגיות גלובליות של התמודדות עם סיכון שמדיניותה של מדינת ישראל ופרקטיקות היומיום של החברה הישראלית משתלבות לתוכה.

הטענות האמורות בנוגע לישראל מחייבות הסבר מתודולוגי קצר. מאמר זה אינו מבקש להציב קשר של סיבתיות בין היבטים של משטר התנועה הישראלי והיבטים של משטר התנועה הגלובלי. משטר התנועה הגלובלי שייבחן להלן לא יצר את משטר התנועה הישראלי ומשטר התנועה הישראלי לא עיצב את משטר התנועה הגלובלי. עם זאת, ניתן להצביע על קשר של היוזן הדדי בין משטרי תנועה מקומיים וייחודיים כגון זה של ישראל להיבטים שונים של משטר התנועה הגלובלי. למשל, מיקומה הגלובלי של ישראל כמדינה מפותחת יוצר בה תנאים לאימוץ משטר תנועה גלובלי שעניינו חסימת הגירה והסתגרות עצמית. לעומת זאת, קיומה של ישראל כמדינה המצויה במצב של סכסוך לאומי אלים ומתמשך יוצר בה תנאים לפיתוח צורות משטור תנועה המשמשים מודל חיקוי בתגובה העולמית לטרור. מבחינה זו, ניתן לדבר על הומולוגיה יחסית בין צורות שונות של משטור תנועה. הומולוגיה זו נובעת מתנאים סוציולוגיים של תגובה חברתית מובנית לסיכונים חברתיים מובנים, והיא ניתנת להדגמה ולניתוח בלי לטעון כי ישראל היא מקרה ייחודי השונה מהכלל ובלי לטעון כי ישראל היא מקרה מבחן המדגים ומאשר את הכלל. אימוצה של גישה מתודולוגית זו יאפשר, בהמשך הדברים, להתייחס להיבטים שונים של משטר התנועה הישראלי תוך הצבעה הן על הייחודיות המתבקשת מתוך ההקשר ההיסטורי והפוליטי והן על הזיקה שבין ייחודיות זו לתופעה הכללית. המתודה המאפיינת את הניתוח המוצע להלן תודגש במיוחד ותציע להבחין בין מקורותיהם השונים של משטרי תנועה שונים ובין תוצאותיהם. כפי שאראה, אף שקיימת שונות רבה באשר למקורותיהם של משטרי תנועה שונים, התוצאה המוכללת הנה לעתים קרובות דומה: משטר תנועה הבנוי על פרדיגמה של חשד ואשר מחלק היתרי תנועה על בסיס הצלבה של נתונים אינדיבידואליים וקולקטיביים.

הגישה התיאורטית המלווה מאמר זה אפוא מעמידה בלב החקירה את התגבשותו של משטר תנועה גלובלי. משטר זה נשען על אמצעי כליאה, הסתגרות וסיון חברתי הפועלים כמעין "תכנית התנתקות" עולמית שבמסגרתה מבודדים כל חשודי העולם – מהגרים,

פושעים וטרוריסטים, יחידים וקבוצות – מגישה לכל האחרים. אכן, מחקרים לא מעטים על אודות הגירה וגבולות מלמדים כי עידן הגלובליזציה הוא גם עידן של הגבלות גדולות והולכות על יכולת התנועה במרחב.⁴ מחקרים אלו מזכירים לנו כי גלובליזציה מגלמת מציאות חיים של תנועה אינטנסיבית עבור שכבות חברתיות קטנות של "קוסמוקרטים", ואילו יכולת התנועה במרחב היא משאב נדיר ביותר עבור מרבית האנשים בעולם.⁵ אך חרף תשומת הלב המחקרית שניתנה להתרחבות פערי התנועה (mobility gaps) בעת הנוכחית, הדיון התיאורטי בגלובליזציה ממשיך להדגיש את הזיקה בינה ובין תהליכים של פתיחות וזרימה. למעשה עצם המושג גלובליזציה, כפי שהוא מתעצב בתודעה האנושית, מניח כמובן מאליו סוג של דמיון טרנס-סנדנטי כלשהו. על כן המונחים הטיפוסיים שבהם משתמשים חוקרים ותיאורטיקנים כדי להגדיר ולאפיין תהליכי גלובליזציה הנם "רשתות", "זרימה", "חציית גבולות", ו"טרנס-לאומיות" (וסוגים אחרים של "טרנס-משהו"). כך, תיאורטיקנים שונים עוסקים בגלובליזציה במונחים של חברת רשתות, אחרים מנתחים אותה במונחים של קפיטליזם טרנס-לאומי ואחרים כזרימה בלתי פוסקת של סחורות, שירותים, רעיונות, טכנולוגיות, צורות תרבותיות וצורות ארגוניות.⁶ חרף ההבדלים בין גישות שונות, נראה כי יש הסכמה רחבה שגלובליזציה היא תהליך של תנועה חופשית החוצה גבולות לאומיים המקטינה לאין שיעור את המרחקים הפיזיים והתודעתיים בין בני אדם.⁷

4. ראו: Nicholas Blomley, David, *The Legal Geographies Reader - law, power, and space* (Oxford: Blackwell Publishers, 2001); Sassen Saskia, *The Mobility of Labor and Capital - A Study in International Investment and Labor Flow* (New York: Cambridge University Press, 1990).

5. ראו: John Adams, "The Social Implication of Hypermobility", *OECD Project on Environmentally Sustainable Transport* (1999, Paris: OECD); Judith Doyle and Max Nathan, *Wherever Next? Work in a Mobile World* (London: The Industrial Society, 2001).

6. על גלובליזציה כרשתות ראו: Manuel Castells, *The Rise of the Network Society* (Oxford: Blackwell Publishers, 2000). וכן: David Held, Anthony G. McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton - eds., *Culture* (Stanford University Press, 1999). על קפיטליזם רב-לאומי ראו: Leslie Sklair, "Social Movements for Global Capitalism - The Transnational Capitalist Class in Action," *Review of International Political Economy*, 4 (1997), 514; Edward W. Soja, *Postmodern Geographies* (London: Verso, 1990); David Harvey, *The Condition of Postmodernity - an Enquiry into the Origins of Cultural Change* (Oxford, England: Blackwell, 1989). כמו כן ראו: Arjun Appadurai, *Modernity at Large - Cultural Dimensions of Globalization* (University of Minnesota Press, 1996); Douglas Kellner, "Theorizing Globalization", 20 *Sociological Theory* (2002), 285.

7. אין בכוונתי לטעון כי קיימת הסכמה בין חוקרים בדבר משמעותה וכיוון התפתחותה של הגלובליזציה. כמו כן, רבים התיאורטיקנים הממשיגים גלובליזציה במונחים של תהליכים

דוגמה חשובה להיגיון התיאורטי המאפיין את הגישה הרווחת לגלובליזציה ניתן למצוא בגישתה של סויסל (Soysal).⁸ לטענתה, יש לנתח הגירה על פי שני עקרונות ממוסדים הפועלים עליה: ריבונות ואזרחות לאומית מחד גיסא וזכויות אדם אוניברסליות מאידך גיסא. Soysal טוענת כי עקרון זכויות האדם, עיקרון גלובלי חדש, נהפך לאלמנט מרכזי בתרבות העולמית וכי הוא מבשר עידן פוסט-לאומי המערער את הסדר החברתי שנשען על אזרחות.⁹ היא מוצאת כי בתנאי ההגירה העולמית החדשים ובתנאי צמיחתו של משטר גלובלי חדש של זכויות אדם, מאבדת האזרחות מעצמתה לטובת מודל אוניברסלי המעוגן בזכויות טרנסנדרנטיות של זכויות אישיות.¹⁰ המתח שעליו מצביעה Soysal אפוא הוא מתח בין העיקרון הטרנס לאומי (עקרון פתיחות שבמקרה זה מגולם בזכויות אדם אוניברסליות) ובין העיקרון המקומי (עקרון סגירות שבמקרה זה מגולם בריבונות לאומית). כך, בלא קשר לאופן שבו נפתר מתח זה בנסיבות קונקרטיות, עצם ההמשגה המוצעת מניחה את הגלובלי כסימון של חציית גבולות לאומיים. לעומת זאת, הניסיון התיאורטי המנוסח במאמר זה מבוסס על המשגתם של תהליכי גלובליזציה ככאלו המייצרים עקרונות סגירות העומדים בפני עצמם ולא כמייצגים עקרונות מקומיים של ריבונות ואזרחות לאומית. במילים אחרות, מלבד המתח המתקיים בין ריבונות לאומית לזכויות אדם, אבקש לטעון להתגבשותו של עיקרון גלובלי של סגירות הפועל כמשקל נגד לעקרון הפתיחות הגלובלי המתבטא, למשל, בשיח זכויות האדם. עיקרון זה, המתגלם בהתפתחותו של משטר תנועה גלובלי, הנו גלובלי בדיוק במובן זה שהוא נועד לפתור את הקושי הגובר לתחזק רמה גבוהה של אי־שוויון עולמי בתנאים של הומוגניזציה נורמטיבית גוברת מהסוג הבא לידי ביטוי בשיח זכויות האדם.

כך, בניגוד לנטייה לבשר את "מותו של המרחק" ואת "התפנית בכושר התנועה",¹¹ במאמר זה אני ממשיג תהליכי גלובליזציה במונחים של סגירות והסתגרות. במיוחד אני מדגיש את המידה שבה תהליכי גלובליזציה כרוכים במאמצים למנוע תנועה, לחסום גישה ולסנן מעבר. יתר על כן, אני טוען כי אין לנתח מאמצים אלו כסוג של קלקול מערכתי, שיבוש מטרות מקוריות, או כתוצאה בלתי צפויה של תהליך שמגמתו היא הפוכה.

סותרים ומתנגשים. ראוי: Michael Hardt and Antonio Negri, *Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000); Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld: How the World Is Both Falling Apart and Coming Together - And What This Means for Democracy* (Ballantine Books, 1996).

8. Yasemin Nuhoglu Soysal, *Limits of Citizenship - Migrants and Postnational Membership in Europe* (University of Chicago Press, 1994).

9. שם, בעמ' 6.

10. שם, בעמ' 3, 164.

11. ראוי: John Urry, "Social Networks, Travel and Talk", 54 *The British Journal of Sociology* (2003) 155; Frances Cairncross, *The Death of Distance - how the communications revolution will change our lives* (Boston, Mass.: Harvard Business School Press, 1997).

באמצעות שימוש במערכת המושגית של גיאורג זימל (Georg Simmel),¹² אני טוען כי הקרבה החברתית שתהליכי גלובליזציה מאפשרים, מזינה בעת ובעונה אחת גם תהליכים של התרחקות חברתית. התשתית הטכנולוגית שעליה נישאים תהליכים ומגמות שאנו מזוהים כגלובליזציה תורמת להקטנת המרחק בין בני אדם אך גם מעצימה חוויה אנושית של קרבה מסוכנת מדי בין עשירים ועניים, בין "אנחנו" ו"הם", ובין מה שנתפס כמוכר ובטוח למה שנתפס כזר ומאיים. דונלד בלק (Donald Black) מיישם היגיון דומה של סוציולוגיה גאומטרית לניתוח טרוריות. היסטורית, כותב Black, התקיימה הלימה יחסית בין מרחק חברתי למרחק פיזי. בתנאים אלו, הטרוריות חסר את הגאומטריה הנחוצה לשם התממשותו: קרבה פיזית לאזרחים המרוחקים דיים מבחינה חברתית כדי למשוך טרור. אך כיום, טכנולוגיות חדשות הפכו את המרחק הפיזי ללא רלוונטי והביאו לידי פריחתו של האיום הטרוריסטי.¹³ במאמר זה אני מוסיף ממד אפיסטמולוגי לפרספקטיבה זו באמצעות דגש על התעצמות חוויית האיום הצומחת מדיאלקטיקה סוציו-מרחבית זו. ודוק, כתוצאה מקריסת ההלימה בין מרחק חברתי למרחק פיזי מבשרת הגלובליזציה סדר יום חסר תקדים של "ניהול סיכון משולב" כרכיב בסיסי של ארגון חברתי.¹⁴ מערכות ניהול סיכון אלו, בתורן, מתמקדות יותר ויותר בכינונו ותחזוקו של מה שמכונה במאמר זה בשם "משטר התנועה הגלובלי".

ההנחה בדבר התגבשותו של משטר תנועה גלובלי מלווה בהנחה כי הפער ביכולות התנועה של אנשים וקבוצות שונים אינו ניתן להסבר רק במונחים של אי-שוויון כלכלי או מיקום גאוגרפי. הפערים העצומים בנגישות לתנועה במרחב אינם רק תוצר צפוי ו"טבעי" של הבדלי הכנסה. ההבדלים בסיכוי לנוע הם גם תוצר של האסטרטגיות שממשלות מסוימות נוקטות באופן שיטתי ונמרץ כלפי אוכלוסיות רבות, הן בתחומן והן מחוץ לתחומן.¹⁵ אסטרטגיות אלו מתגבשות לכלל משטר תנועה גלובלי שעל כמה ממאפייניו התודעתיים והמוסדיים אעמוד בהמשך. ככלל, משטר התנועה הגלובלי נשען, בראש ובראשונה, על פרדיגמה של הבחנה חברתית שבאמצעותה מסווגים יחידים וקבוצות על פי מה שנתפס כאיום וכסיכון הנשקף מהם. שנית, ובהתאמה, נשען משטר התנועה הגלובלי על טכנולוגיות התערבות המספקות את האמצעים הטכניים והסטטיסטיים הנחוצים ליצירתן ותחזוקן של קטגוריות הסיכון המכילות קבוצות אלו. קונקרטי, הטענה היא שהמנוע המכוון של משטר התנועה הגלובלי הנוכחי הוא "פרדיגמת חשד" הגמונית הכורכת יחדיו את תפיסות הסכנה והאיום המיוחסות לפשע, הגירה וטרור יחד ולחוד, ומכאן השימוש במערכות ניהול סיכון

12. Georg Simmel, "The Stranger", *The Sociology of Georg Simmel* (Kurt H. Wolff - ed., Free Press of Glencoe, 1950), 402.

13. Donald Black, "The Geometry of Terrorism", 22 *Sociological Theory* (2004), 14.

14. ראו: Malcolm Feeley and Jonathan Simon, "The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and its Implications", 30 *Brit. J. Criminology* (1992), 449.

15. לטעון זה ראו: Zygmunt Bauman, *Society Under Siege* (Polity Press, 2002).

משולבות). טכנולוגיית ההתערבות הטיפוסית, זו המאפשרת את תרגום הפרדיגמה לפעולה פוליטית ומנהלית, היא זו שתכונה להלן בשם "דקנון" (profiling).¹⁶ באמצעי נקודת מוצא אנליטית הרואה במשטר התנועה הגלובלי תצורת כוח ייחודית הפועלת ברמה המקומית, האזורית והעולמית, אני דן בו כאלמנט מכונן יסודי של הגלובליזציה. בחלק הראשון של המאמר אני מסביר את משמעות המושג "פרדיגמה של חשד". בחלק השני, אני עומד על כמה צורות אלמנטריות של משטר התנועה הגלובלי. בחלק השלישי, אני מסביר את הגיון הפעולה של טכנולוגיית ההתערבות שאותה אני מכנה בשם דקנון.

ב. פרדיגמת החשד

חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה) נכנס לתוקף ביולי 2003. חוק זה מונע מאזרחי ישראל להגיש בקשות ליתן מעמד לבני זוגם או בנות זוגם, תושבי הגדה המערבית או רצועת עזה, מונע מתן כל מעמד למי שלא הגיש בקשה כאמור עד חודש מאי 2002, ומונע הפיכת תושבות ארעית שהוכרה לפני מאי 2002 למעמד של תושבות קבע או אזרחות. החוק, המכוון למנוע מאזרחי ישראל הערבים להינשא ולהקים משפחה בישראל אם בני זוגם הם תושבי השטחים, פועל גם למפרע ומפסיק הליכי תושבות או אזרחות שבהם החלו משפחות שכבר חיות בישראל.¹⁷ תוצאתו היא שהוא מפריד משפחות, מעודד הגירה של אזרחים ישראלים, ומפעיל היגיון של סיווג אתני המכוון ישירות הן כלפי פלסטינים אזרחי ישראל והן כלפי פלסטינים תושבי השטחים הכבושים. הטיעון המרכזי של יוזמי החוק, כמו גם הטיעון המרכזי המשמש את המדינה בהגנה על החוק בבג"ץ,¹⁸ מתבסס על הויקה הקיימת בין אפשרות ההגירה לישראל באמצעות נישואין ובין חיוקה של תשתית הטרור הפלסטיני בגבולות הקו הירוק. החוק, כך נטען בתשובת המדינה לעתירה התוקפת את חוקתיות החוק ואת תקינות הליך החקיקה, נועד למנוע את ניצול מדיניות ההגירה לישראל לצורכי העימות המזוין. ביתר פירוט, הטענה היא כי "מתן היתר שהייה בארץ לתושב מדינה או ישות מדינית המצויים בעימות עם מדינת ישראל טומנת בחובה סיכון בטחוני, שכן נאמנותו או מחויבותו של אותו אדם עשויה להיות למדינה או ישות מדינית המצויים בעימות עם ישראל".¹⁹

16. המלה דקנון משלבת בין המלים דיוקן ותקנון. על ההיגיון התיאורטי שבבחירה זו ראו עמ' 21 להלן.

17. על חקיקת אפרטהייד למניעת נישואין בין-גזעיים במדינות הדרום בארצות הברית כתבה חנה ארנדט כי היא חמורה שבעתיים מסגרציה ומהפליה מפני שהיא מהווה פגיעה ישירה ואנושה בחירות הבסיסית להיות מאושר. ראו: Hanna Arendt, "Reflections on little Rock",

The Portable Hannah Arendt (Peter Baehr – ed., Penguin Books, 2000), 231

18. עתירה בעניין חוקתיותו של החוק ובעניין תקינות הליך החקיקה תלויה ועומדת בבית המשפט בבג"ץ 7052/03 עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' שר הפנים (העתירה תלויה ועומדת).

19. תשובת המדינה לבג"ץ 7052/03 עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' שר הפנים. המקור שמור בידי הכותב.

מלבד כנותו של הטיעון של אלו המצדיקים את הוראת השעה הנזכרת לעיל, ובוודאי מלבד מידת ה"אמת העובדתית" שבו, יש לשים לב לעובדה כי עצם הכריכה של הגירה וטרור היא מצב תודעתי שאינו ייחודי לישראל. בשנים האחרונות מוצפת העיתונות האמריקנית והאירופית בסיפורים ובמחקרים הקושרים בין הגירה לטרור. במיוחד מודגשת הזיקה בין הגירה מארצות מוסלמיות ובין טרור. מספר המהגרים השנתי מארצות מוסלמיות לארצות הברית גדל כמעט פי שמונה מאז 1970 והגיע לסך כולל של מיליון וחצי בני אדם בשנת 2000. נתונים אלו זוכים לתהודה רחבה, מגובים בממצאים שלפיהם מרבית האמריקנים רוצים שערכים יעברו בדיקות קפדניות יותר מאחרים בשדות תעופה ובממצאים שלפיהם סוכנויות פדרליות שונות הנחו את עובדיהן להתייחס בחשד לכל מי שנראה ערבי, ונתמכים במחקרים הקובעים כי הנוכחות המוסלמית מהווה תשתית של טרור וכי לצמיחה במספר המהגרים המוסלמים עלולות להיות השלכות מסוכנות על ביטחון הפנים הלאומי.²⁰

בעוד הזיקה המתפתחת בין הגירה לטרור הנה חדשה יחסית, התפיסה שיש קשר מובהק בין הגירה ובין פשע הנה חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של המודרניות. תושבי הערים האירופיות שקלטו לתוכן את הפרולטריון התעשייתי של המאה התשע עשרה הפגינו חשד עמוק כלפי אנשים שלא יכלו להצביע על "קשרים ממוסדים" (established connections). חשד זה התבטא בהפללה של התנועה במרחב באמצעות מושגים משפטיים כגון "נוודות פלילית" בצרפת, התפרצויות של vagrancy panics באנגליה וכינונם של "פשעי תנועה" שונים בארצות הברית.²¹ גם הניסיונות המוקדמים ליצור מערכות מהימנות של זיהוי התבססו על הפיתוח המקביל של אמצעים משטריים (צילום ולאחר מכן טביעת אצבעות) ושל שיטת הדרכון.²²

תנועה במרחב נתפסת כפעילות חשודה במיוחד כשהיא נוגעת לחסרי רכוש. עניין זה משתקף, למשל, במדיניות הבסיסית של מתן אשרות ביקור (שלא למטרות הגירה) לארצות הברית. הסיבה השכיחה ביותר לסירוב לתת אשרה נובעת מן הכלל שכל זר המבקש להיכנס לארצות הברית ייחשב למהגר כל עוד לא הוכיח אחרת לשביעות רצונו של הפקיד הקונסולרי.²³ שכנוע כאמור כרוך ביכולתו של המבקש להוכיח "קשרים חזקים" לארץ המוצא (מקום עבודה קבוע או בעלות על רכוש קבוע), בדומה מאוד לדרישת "הקשרים הממוסדים" ההיסטורית. כך, בדומה לזיקה המתפתחת בין הגירה לטרור, העיתונות

20. Robert A. Levy, "Ethnic Profiling: A Rational and Moral Framework", *Cato Institute*, October 2001 [URL: <http://www.cato.org/current/terrorism/pubs/levy-011002.html>];

Steven A. Camarota, "The Muslim Wave - Dealing with Immigration from the Middle East", 54 *National Review* (2002), 24

21. Simon A. Cole, *Suspect Identities - A History of Fingerprinting and Criminal Identification* (Harvard University Press, 2001)

22. Mathieu Deflem, *Policing World Society: Historical Foundations of International Police Cooperation* (New York: Oxford University Press, 2002)

23. Immigration and Nationality Act, 8 U. S. C. 1184 §214(b) 2002

האמריקנית והאירופית מוצפת גם בסיפורים ובמחקרים הקושרים בין הגירה לפשע, לעתים קרובות בתיווך משתנה העוני או היעדר הרכוש.²⁴ מלבד הדיווחים, המחקרים והסיפורים המעצבים את השיח הציבורי באופן היוצר זיקה מוצקה בין הגירה לפשע והגירה לטרור, ומלבד החשד הבסיסי המאפיין את היחס כלפי ההגירה עצמה, התכנסותן של תפיסות האיום הנשקפות מטרור, פשע והגירה לכדי פרדיגמה תפיסית אחת, מעצבת עתה מדיניות ציבורית, בניית מוסדות, ורגולציה מדינתית במקומות רבים בעולם. כך, למשל, ועידת קהיר של האינטרפול ב-1998 השיקה תכנית בינלאומית לטיפול משולב בפשע, הגירה וטרור ואילו ארצות הברית עיצבה את תכנית USVISIT – לטיפול בכניסת מבקרים שאינם מהגרים – כך שתזהה הן אנשים שהפרו את כללי ההגירה, הן את בעלי העבר הפלילי, והן את אלו החשודים בהשתייכות לארגונים המסווגים כארגוני טרור. זיהויה של פרדיגמת חשד מוכללת כאמור מאפשרת לנו גם להכיר בזיקה הסוציולוגית בין תופעות שלכאורה אינן קשורות זו בזו: בין מתקנים לגילוי מתכות בבתי ספר ציבוריים בארצות הברית ובין מתקני שיקוף בשדות תעופה, בין צריבת דיוקן ביולוגי על גבי דרכונים ובין המידע על אודות רקמות ורשתיות במאגרי המידע של האינטרפול, או בין צמיחתן של קהילות מגודרות ובין ההשקעה בחיזוק משטרת הגירה וגבולות. אף שמתקני חסימה וסינון אלו ממקמים בוירות חברתיות שונות, ואף שהם משמשים להגנה מפני סוגים שונים של איומים, אותה פרדיגמת חשד מוכללת מזינה ומתחזקת אותם.

ג. צורות יסודיות של משטר התנועה

1. גדרות וחומות

משטר התנועה הגלובלי בעידן הנוכחי אינו שונה ממשטרי תנועה קודמים בהישענותו על מחסומים פיזיים כגון גדרות וחומות. גדר שגובהה שלושה מטר נמתחת לאורך שלושת אלפים ק"מ של גבול בין מקסיקו לארצות הברית, מבראונסוויל טקסס עד סן דייגו קליפורניה. באזור שבו היא מסתיימת באוקיינוס השקט, בין סן דייגו לטיחואנה, מגיע

24. Jessica M. Vaughan, "America's New Welcome Mat: A Look at the Goals and Challenges of the US-VISIT Program", *Testimony Before the U. S. House of Representatives, Committee on Government Reform* (March 4, 2004); Jessica M. Vaughan, "Preventing the Entry of Terrorists into the United States," *Testimony Before the U. S. House of Representatives, Committee on International Relations, Subcommittee on International Terrorism, Nonproliferation and Human Rights*, (13.2.2004) ראו: [URL: <http://www.cis.org/articles/2004/jessicatestimony021304.html>]. בהולנד, למשל, פורסמו בהרחבה נתונים של קרימינולוגים שמצאו כי למעלה משישים אחוז מהמורשעים בעברות רצח והריגה הנם מהגרים. [URL: <http://www.csmonitor.com>]. ראו גם את המהדורה האלקטרונית של *The Christian Science Monitor* מיום 19.12.03 ואת המהדורה האלקטרונית של *National Review* מיום 15.07.02 [URL: <http://www.nationalreview.com>].

גובהה לחמישה מטר. מאות שמות משורבטים בצדה המקסיקני, יד זיכרון לאלו שנהרגו בניסיון להיכנס לארצות הברית, השומרת בקנאות על הגבול במסגרת "מבצע שוער" (operation gatekeeper).²⁵ לפני שהיא חודרת כמאתיים מטר לתוך האוקיינוס, חוצה הגדר את "פארק הידידות", שהוקם בראשית שנות השבעים כמחווה אמריקנית לעם המקסיקני. בפסגת סלוניקי ב-2003 דן האיחוד האירופי בפיתוח אמצעים חדשים למניעת כניסה לתחומו והביא לידי שיא חדש את המאמץ לבנות את מה שכבר עתה מכונה Fortress Europe.²⁶ ההערכות הן כי בשנים האחרונות נהרגו עשרת אלפים בני אדם בניסיון להתגבר על מכשולי הגבול שהציבו מדינות אירופה. מאות טבעו בשנתיים האחרונות בדרכם לחופי ספרד ואיטליה מלוב, טורקיה וטוניסיה. מאות מקרי מוות נוספים אירעו בניסיונות של בני אדם לחצות את ערבות השלג המפרידות בין רוסיה והרפובליקות האסיאתיות של ברית המועצות לשעבר בדרכם למערב אירופה וצפונה. אחרים נהרגו בשדות המוקשים בין יוון לטורקיה ובניסיון לחצות את נהר האודר בין פולין לגרמניה. אחרים נורו על ידי שוטרי גבול אוסטרלים, טורקים, ספרדים וגרמנים. בשנתיים האחרונות הגדילה גרמניה את תקציב משטרת הגבולות באזור דרמטי והציבה על גבולה המזרחי מספר שוטרים הגדול ממספר השוטרים המפטרלים לאורך הגבול בין מקסיקו לארצות הברית. ספרד בנתה את המערכת המשוכללת ביותר באירופה למעקבי גבול, הכוללת גדרות, מכמ"ים ומצלמות אינפרא אדומות. האיחוד האירופי מזרים מאות מיליוני אירו למדינות אירופיות עניות כגון רומניה כדי שישקיעו בבניית משטרת גבולות יעילה יותר ובהקמת חומות וגדרות על גבולן.²⁷ מנקודת הראות המוצעת כאן, גדר ההפרדה הנבנית בין ישראל לפלסטין אינה כה יוצאת דופן כפי שנראה ממבט ראשון. באוקטובר 2003 אישרה הממשלה את תכנית הגדר המלאה, ועל פיה אמורה הגדר ליצור קו הפרדה שאורכו שבע מאות ועשרים קילומטר המתפתלים באזור הגדה המערבית הכבושה. הגדר כוללת חלקים של חומות בטון, גדר תיל "חכמה" מצוידת בחיישנים, תעלות בעומק שעד ארבעה מטרים, דרכי טשטוש, כבישי ביטחון,

25. Joseph Nevins, *Operation Gatekeeper: The Rise of the "Illegal Alien" and the Making of the U. S. - Mexico Boundary* (New York: Routledge, 2002); Peter Andreas, *Border*

Games: Policing the U. S. - Mexico Divide (Cornell University Press, 2001)

26. "Culture and Cooperation in Europe's Borderland", 19 *European Studies: An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics* (James Anderson, Thomas M. Wilson and Liam O'Dowd - eds., Amsterdam/New York, NY, 2003); *European Democracies Against Terrorism - Governmental Policies and Intergovernmental Cooperation* (Fernando Reinares - ed., Ashgate, 2000)

27. קשה להעריך את המספר המדויק של האנשים שנהרגו במהלך ניסיונם להיכנס ל-Fortress Europe. ארגון תמיכה במהגרים ופליטים (United for International Action, a Dutch-based European network organization) דיווח על 5017 מקרי מוות בתקופה שבין ינואר 1993 ובין יוני 2004. ראו: UNITED, List of 5017 Documented Refugee Deaths through Fortress Europe, (9.6.2004) [URL: <http://www.united.non-profit.nl/pdfs/listofdeaths.pdf>]; Table of Deaths in 1998 [URL: <http://www.carf.demon.co.uk/deaths98/table.html>]

קונצרטיות תיל המשמשות כמעטפת חיצונית לגדר, ובסך הכול מכלול חסימה שרוחבו מגיע לעתים עד מאה מטר. על בסיס התואי שאושר (ושחלקו כבר נפסל ושונה), שטח של 975 קמ"ר (למעלה מ-16% מכלל שטחה של הגדה המערבית) ייהפך לאזור סגור, מעין רצועת ביטחון שתשתרע בין הגדר ובין הקו הירוק, באופן שיצור מובלעות פלסטיניות עבור למעלה ממאה אלף בני אדם.²⁸

המקרה של גדר ההפרדה מעניין במיוחד מפני שהוא ניצב בקו התפר שבין ייחודיות פרקטיות משטור המרחב בישראל ובין הדפוס המאפיין את משטר התנועה הגלובלי. מחד גיסא, הקמתן של חומות הפרדה החוצצות בין קבוצות אתניות, בין עשירים לעניים, בין מהגרי עבודה למי שמבקשים לעזור בעדם ובין טרוריסטים בכוח למי שמבקשים להגן על עצמם, הנה פרקטיקה שכיחה ולגיטימית במדינות רבות. למעשה, ניתן אף לטעון כי הקמת חומות הפרדה כאמור, תוך פיתוח אמצעי דקנון המאפשרים מעבר סלקטיבי הוא אחד מתווי ההיכר של הגלובליזציה.²⁹ מאידך גיסא, הקמתה של חומת הפרדה הכרוכה בפעולה של כיבוש, תפיסת שטח ונישול נתפסת כפעולה מלחמתית שאינה עולה עוד בקנה אחד עם נורמות הפעולה במרחב הגלובלי. מכאן נובע כי הבעיה שבהקמת החומה, מנקודת הראות של המשפט הבינלאומי ואולי גם מנקודת הראות הנורמטיבית הכללית, אינה נעוצה בעצם הקמתה ואינה נוגעת למטרותיה כל עוד אלו מכוונות למניעת טרור ואולי גם למניעת הגירה. הבעיה נעוצה בהקמתה של הגדר על שטח כבוש השנוי במחלוקת ובמטרותיה אם הן נועדו לקבוע ריבונות. למעשה, ניתן להניח במידה רבה של ודאות כי לו הייתה הגדר מוקמת לאורך תוואי הגבול הבינלאומי של ישראל לפני 1967, הייתה ישראל יכולה ליהנות ממידה של לגיטימיות מוסרית השווה לזו שממנה נהנות מדינות כספרד וארצות הברית בהקימן גדר הפרדה על גבולותיהן. זו גם המסקנה העולה הן מקריאת החלטת בג"ץ בעניין הגדר³⁰ והן מהחלטת בית הדין הבינלאומי בהאג.³¹

הפונקציה הבסיסית, אם כי לא הבלעדית (ראו בהמשך) של הגדר היא לחסום מעבר פלסטינים לשטחי ישראל. פסק דינו של בית הדין הגבוה לצדק בעניין גדר ההפרדה מאשר ומעמיק את הלגיטימיות שבמגמת חסימה זו.³² הבחנה יסודית בפסק הדין נוגעת למהות השיקולים שהגהו את הקמת הגדר. בית המשפט מבחין בין שיקולים מדיניים (פוליטיים) ובין שיקולים צבאיים (ביטחון לאומי). לשיטה זו, שיקולים מדיניים פסולים במובן זה שאין לראות בגדר אמצעי לסיפוח שטחים או אמצעי לקביעה חד-צדדית של תוואי גבול. לעומת

28. לתיאור מפורט של הגדר בהסתמך על דו"ח מזכ"ל האו"ם ראו פסקאות 79-84 לתווית הדעת המייעצת של בית הדין הבינלאומי *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* (9.7.04, no. 131); ראו: [URL: <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.html>]

29. ראו בפרק ד להלן.

30. בג"ץ 4825/04 מחמד האלד עליאן נ' ממשלת ישראל (טרם פורסם); בג"ץ 4938/04 מועצת הכפר שוקבא נ' ראש הממשלה (טרם פורסם).

31. לעיל, ליד הערה 28.

32. בג"ץ 2056/04 מועצת הכפר בית סוריק נ' ממשלת ישראל (טרם פורסם).

זאת השיקול הביטחוני לגיטימי במהותו כיוון שהוא נועד להגן מפני איום טרור. התוצאה היא שבהיעדר הוכחה מוצקה לקיומם של שיקולים מדיניים, בחינת ההיגיון הצבאי נעשית מנקודת מוצא ולפיה עצם הקמת הגדר הנה מעשה חיוני של הגנה עצמית. כל שנותר הוא לוודא כי ההיגיון הצבאי שהופעל בעת שרטוט תוואי הגדר – להבדיל מעצם הקמתה – אינו פוגע יתר על המידה באוכלוסייה האזרחית. כך, לצד בחינה עניינית של תוואי הגדר לפי מידת הפגיעה שלו באוכלוסייה הפלסטינית, קבע בית המשפט כי "...גדר ההפרדה נועדה להגשים מטרה ביטחונית, אשר המפקד הצבאי מוסמך להגשימה".³³

אין לנו כל סיבה להניח כי המטרה [בהקמת הגדר – ר"ש] היא מדינית ולא ביטחונית. אכן, העותרים לא הרימו את הנטל ולא שכנעו אותנו כי השיקולים עליהם מבוססת ההחלטה על הקמת גדר ההפרדה הם שיקולים מדיניים ולא ביטחוניים. בדומה, לא הרימו העותרים את הנטל המוטל עליהם ולא שכנעו אותנו כי שיקוליו של מפקד כוחות צה"ל באזור בקביעת מתווה גדר ההפרדה אינם שיקולים צבאיים, וכי הוא לא פעל בתום לב להגשמתם, על פי מיטב תפיסתו הצבאית.³⁴

בעוד בית המשפט קובע כי "...לא מתקיים יחס מידתי בין מידת הפגיעה בתושבים המקומיים לבין התועלת הביטחונית הצומחת מהקמת גדר ההפרדה בתוואי שקבע המפקד הצבאי",³⁵ וכי "...גדר ההפרדה מערערת את האיוון העדין בין חובתו של המפקד הצבאי לשמור על הביטחון לבין חובתו להבטיח את צורכי התושבים המקומיים",³⁶ נתן פסק הדין הכשר חוקי לעצם הקמתה באופן העולה בקנה אחד עם משטר התנועה גלובלי.³⁷ יתר על כן, מנקודת ראות המנתחת את התגבשותו של משטר תנועה גלובלי, גם חוות הדעת של בית הדין הבינלאומי בעניין גדר ההפרדה עשויה לקבל משמעות שונה מזו שניתנה לה עד כה. שלא כבג"ץ, קבע בית הדין הבינלאומי כי עצם הקמת הגדר מהווה הפרה של המשפט הבינלאומי.³⁸ אך קביעה זו מתבססת על עובדת יסוד אחת: הקמת הגדר מתבצעת בתחומי שטח כבוש תוך פגיעה באוכלוסייה שאמורה להיות מוגנת על ידי הדין הבינלאומי. לעומת זאת, בית הדין הבינלאומי לא היה דן כלל בחוקיות הקמת הגדר לו היה מדובר בתוואי העובר בתחומי הקו הירוק או לאורכו. למעשה, מה שעמד לדיון בבית הדין הבינלאומי בהאג הוא שאלת הריבונות ולא עצם כוחו הלגיטימי של ריבון להפעיל

33. שם, פסקה 44.

34. שם, פסקה 31.

35. שם, פסקה 60.

36. שם, שם.

37. אין בדברים אלו משום ניסיון להמעיט בחשיבותה של החלטה אמיצה של בית המשפט העליון, המתריעה מפני פגיעה ברוטלית באוכלוסייה אזרחית.

38. לעיל, ליד הערה 28.

פרקטיקות כליאה וחסימה. כך, בעוד קיומה של גדר הפרדה בין מקסיקו לארצות הברית אינה נחשבת להפרה של זכויות אדם ובוודאי לא להפרה של המשפט הבינלאומי מפני שהיא מוגנת באמצעות מושגים כגון גבול וריבונות, נחשבת גדר ההפרדה בין ישראל לפלסטין כפעולה בלתי לגיטימית מפני שהגדר מוקמת בתחומו של שטח כבוש. ישראל, מבחינה זו, מפעילה משטר תנועה שרגלו האחת נשענת על היגיון פרה-גלובלי ההולך ומאבד מתוקפו ורגלו האחרת נשענת על היגיון גלובליסטי שקנה לו לגיטימיות כמעט בלתי מעורערת.³⁹ תמציתה של הריבונות בעידן הגלובלי, כותב באומן (Bauman), היא היכולת לכלוא, לחסום, לסנן ולהסתגר. בעידן הנוכחי, הוא כותב: "the state tends to be reduced to the... status of an enlarged and ennobled police precinct"⁴⁰.

לסיכום נקודה זו, נראה כי יש להבחין בין מחלוקות הנוגעות לתוואי של חומת הפרדה זו או אחרת ובין שאלות הנוגעות לעצם הקמתן של חומות כאלו. בעוד העניין הראשון עשוי להיות שנוי במחלוקת, נראה כי בד בבד קיימת הסכמה רחבה בקרב מדינות עשירות ואזורים מועדפים (privileged regions) בעולם בדבר הלגיטימיות ונחיצות הקמתן של גדרות וחומות כאמצעי להגנה מפני פלישות של זרים, פושעים וטרוריסטים.

2. בתי בלא, מחנות מעצר והיפר-גטאות

מאפיין נוסף של גדר ההפרדה נעוץ בכך שהיא לא רק משרטטת תוואי גבול ומספחת שטחים, אלא גם יוצרת מכלאות ענק לאוכלוסייה הפלסטינית, מעין מצרף של גטו וגולאג.⁴¹ גם ביסודה של תכנית ההתנתקות מרצועת עזה, לפחות בגרסתה החד-צדדית, עומדת תפיסה מובהקת של כליאה מרחבית על בסיס המוני. אך בעוד הכליאה המרחבית של הפלסטינים עשויה להיראות חריפה במיוחד, בידוד המוני של פליטים, של קהילות המסולקות מאדמתן (internally displaced) ושל אוכלוסיות עניות או חשודות הוא צורה יסודית כללית נוספת של משטר התנועה הגלובלי. הבחנתו של לואי ווקנט (Loïc Wacquant) בין גטו ובין מרחב אתני עשויה להועיל כאן. Wacquant רואה אותם כשני טיפוסים צרופים המצויים בשני

39. קו התפר המבחין בין הלגיטימיות להיעדר הלגיטימיות של גדר ההפרדה נתון גם בזיקה מעניינת לעמדות פוליטיות-תרבותיות בחברה היהודית בישראל. יש לזכור כי רעיון ההפרדה באמצעות גדר החל כרעיון של השמאל הציוני. עניין זה מתיישב עם הנחות בדבר זיקתו של שמאל זה לאוריינטציות גלובליות על חשבון אוריינטציות לאומיות. אוריינטציות אלו, בהקשר הנוכחי, כרוכות בנכונות לפתח הגבלות תנועה שמטרתן היא להתגונן מפני הסיכון החברתי הכרוך בחיכוך יתר עם אוכלוסיות "אחרות". עם זאת, בסופו של דבר אומץ רעיון הגדר גם על ידי הימין, המזוהה עם עמדה לאומית-מקומית, תוך מעבר מבנייה של גדר "לגיטימית" לאורך תוואי הגבול לבנייתה של גדר "בלתי לגיטימית" החודרת מעבר לגבול. אני מכיר תודה לעורך, יונתן יובל, על הערה חשובה זו.

40. Bauman (לעיל, הערה 15), בעמ' 82.

41. Loïc Wacquant, "Deadly Symbiosis - When Ghetto and Prison Meet and Mesh", 3, *Punishment and Society* (2001), 95.

קצותיו של רצף שלאורכו ממוקמות אוכלוסיות שונות בהתאם לעצמת הסטיגמה הדבקה בהם, כך שהמיקום לאורך הרצף קובע את מידת הקיבוע המרחבי שלהן. הבחנה זו מקבלת עצמה נוספת שעה שאנו בוחנים את הסטיגמה במונחים של תפיסת האיום (פשע, הגירה או טרור) הנשקף מאוכלוסיות מסוימות או במילים אחרות לפי מידת החשדנות שבה הן מטופלות. למעשה, שימוש במשתנים כאמור מוליך למסקנה כי בעידן הנוכחי, מדינות מסוימות נחשבות למדינות חשודות ואוכלוסיות שלמות מתרכזות יותר ויותר במעין היפר-גטאות. ההיפר-גטו, במילים אחרות, עשוי לכסות את שטחה של מדינה שלמה, כך שגבולותיה נהפכים לסמן חיצוני לכושר התנועה של נתיניה.

יתר על כן, מדינות רבות הנתפסות כמדינות חשודות הן המארחות העיקריות של אוכלוסיות פליטים, של אוכלוסיות מסולקות, ושל מספר הולך וגדל של בני אדם שגורשו מהמדינות העשירות וקצב הגירוש ממדינות האיחוד האירופי עומד כיום על שלוש מאות וחמישים אלף בני אדם לשנה, נוסף על מאה וחמישים אלף נוספים העוזבים בתכניות "חזרה מרצון".⁴² אוכלוסיות פליטים ואוכלוסיות מסולקות מרוכזות לעתים תכופות במחנות זמניים וקבועים בתוך שטחן של מדינות חשודות, ועל כן הן נתונות למשטר חסימת תנועה כפול: הן בתוך שטחן של מדינות חשודות והן ביכולת לעזוב אותן.

תשומת הלב מופנית בדרך כלל ליכולתם המוגבלת של תושבי "מדינות חשודות" להשיג אשרות הגירה או לקבל מעמד כפליטים וכמבקשי מקלט מדיני. אך יכולתם של אזרחים ממדינות רבות לקבל אשרת תייר, ולנוע במרחב שלא לצורכי הגירה, מהווה אף היא אינדיקציה חזקה לעצמתו של משטר התנועה הנוכחי ולאופן שבו נלכדות אוכלוסיות שלמות בתחומים מגודרים. כיום, הזכות לדרכון טורקי, רוסי או ניגרי אינה מעידה על היותו של אדם אזרח נושא זכויות כפי שהיא מסמנת את נושא הדרכון כמהגר בפוטנציה (ובאשר למדינות חשודות מסוימות גם כפושע או כטרוריסט בפוטנציה). בהתאם לכך, משטר התנועה הגלובלי נשען יותר ויותר על הגבלה המונית של אפשרויות התנועה ממדינות המסומנות כמדינות חשודות. נתונים שפרסמה ממשלת בריטניה, למשל, מלמדים כי חלה עלייה תלולה בשיעור מסורבי אשרת תייר לאנגליה ב-2002: בהודו טיפס שיעור הסירוב מ-29% ל-59%, בבנגלה-דש סורבו 85% מהמבקשים, באיראן הוא עלה ב-300% לעומת השנה הקודמת, וברוסיה ב-124% לעומת השנה הקודמת.⁴³ כך, בעוד תושביהן של ארצות המסומנות כחשודות מורשים לצאת מהן, כושר התנועה שלהם מוגבל על ידי משטר תנועה החוסם כניסה. במובן זה, בעוד מסך הברזל של ימי המלחמה הקרה פעל למניעת יציאה, החומות החדשות – פיזיות ומנהליות – פועלות למניעת כניסה.

משטר התנועה פועל גם בתחומן של המדינות והאזורים "המוגנים" כגון האיחוד האירופי וצפון אמריקה. מלבד חומות הגבול, בתחומן של המדינות העשירות, נשען עדיין משטר התנועה על השיטות הישנות של בידוד וכליאה של אלמנטים חברתיים הנתפסים כחשודים

42. כל שנה מקציב האיחוד האירופי כ-250 מליון אירו לגירוש מהגרים לא רצויים.

43. ראו: Jenny Bourne, "Step Up in Family Visitor Visa Denial", *Independent Race and Refugee News Network*, (27.11.2003) [URL: <http://www.irr.org.uk/2003/november/ha000016.html>]

או מסוכנים, בבתי סוהר, מוסדות סגורים ומחנות מעצר. ארצות הברית היא הכוללת הגדולה בעולם, עם שיעור כליאה לנפש הגדול פי שלושה מאיראן, פי ארבעה מפולין, פי חמישה מטנזניה ופי שבעה מגרמניה.⁴⁴ לצדם של פושעים, יותר ויותר מהגרים מוצאים עצמם מאחורי סורג וברית. כחלק מתפעולה של פרדיגמת החשד המוכללת שנדונה לעיל, הודיע משרד המשפטים האמריקני כי מהגרים בלא אישור יישארו במעצר בלא אפשרות להשתחרר בערבות כל אימת שמעצרים יידרש לשם הגנה על הביטחון הלאומי. משמעותה של הצהרה זו עלולה להיות מרחיקת לכת. באחרונה נמנע שחרורו של מהגר מהאיטי בטענה כי אף שאינו מהווה סיכון בטחוני, שחרורו עלול לעודד מהגרים נוספים לנסות את מזלם ולהכביד בכך על יכולתם של שלטונות ההגירה להפנות משאבים למלחמה בטרור.⁴⁵ כדי לשלוט בהגירה, בתנועת פליטים ובמבקשי מקלט מדיני הוקמו בשנים האחרונות מחנות מעצר רבים גם במדינות כגון הולנד, אנגליה, שוודיה וצרפת.⁴⁶ אוסטרליה, מצדה, הנהיגה מדיניות של "מעצר חובה" למהגרים המגיעים בלא אשרה, חלקם הגדול בסירות מאינדונזיה, והיא מחזיקה אותם בתנאים קשים במחנות מעצר המוניים במדבר או באיים הסמוכים לחופיה.

3. הסתגרות עצמית וקהילות מגודרות

בד בבד עם הקמת גדרות גבול, חסימתם של המונים בארצות מוצאם, היווצרותם של מחנות פליטים והיפרגטאות בארצות עניות, והחזקתם של מהגרים במתקני כליאה בארצות העשירות, מתעצם גם קצב ההסתגרות העצמית של אוכלוסיות היכולות להרשות זאת לעצמן. בין שמדובר בהחלטות ופרקטיקות המבוססות על הגיון האיום הנשקף מטרור, על הגיון האיום הנשקף מהגירה או על הגיון האיום הנשקף מפשע – המכנה המשותף הוא התנועה הדרמטית לשכלול מנגנוני הסתגרות. אלו בברזיל שיכולים להרשות זאת לעצמם, מוציאים 4.5 מיליארד דולר לשנה על אמצעי אבטחה פרטיים, והיחס בין מספר השוטרים והמאבטחים הפרטיים ובין מספר שוטרי המשטרה הברזילאית הוא יחס של 1:3. בדרום אפריקה, ההוצאה השנתית על אבטחה פרטית עומדת על 1.3 מיליארד דולר לשנה,

⁴⁴ David Garland, *The Culture of Control - Crimes and Social Order in Contemporary Society* (Oxford University Press., 2001).

⁴⁵ Maia Jachimowicz and Ramah McKay, "Justice, Homeland Security Departments Announce Changes", *Migration Information Source*, (1.5.2003) [URL: <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=120>]

⁴⁶ מאות מקרי מוות נרשמו בשנים האחרונות במחנות המעצר שהוקמו באירופה, חלקם כתוצאה מהתאבדות של בני אדם בעקבות דחיית בקשתם להיתר שהייה. ראו: Maya Jachimowicz and Ramah McKay, "Ashcroft: Undocumented Immigrants Subject to Indefinite Detention", *Migration Information Source* (1.5.2003) [URL: <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?id=123>]

סכום הגדול פי שלושה מההוצאה הממשלתית על דיור ציבורי.⁴⁷ בעוד המדינה מתקשרת בחוזים עם חברות פרטיות לצורך הקמת גדרות ומחסומי גבול, חברות אבטחה בשוק הפרטי מוכרות צבאות פרטיים ומשטרות פרטיות, מכונות משוריינות, מערכות אozקה משוכללות, מצלמות, חיישנים וגדרות "חכמות".

לצרכים אנליטיים, יש להבחין בין שיטור תנועה מבוסס על מניעת יציאה ובין שיטור המבוסס על מניעת כניסה. הצורה הראשונה מבוססת על הכוח של קבוצות חזקות לתייג, לבודד ולקבע בני אדם באמצעות שליטה על יכולת היציאה שלהם ממרחבים מגודרים, ואילו הצורה השנייה מבוססת על הכוח של קבוצות חזקות להרחיק את עצמן מחשודים באמצעות שליטה בזכויות הכניסה למרחבים מוגנים מסוימים. שתי צורות שיטור אלו משלימות זו את זו ופעולתן הסימולטנית פועלת לכינונו של משטר תנועה המרחיק ומבודד אוכלוסיות חשודות ומסוכנות. מבחינה זו, ניתן לתאר את מערכות ניהול הסיכון המשולבות של משטר התנועה כנשענות על שני אדנים: הרחקה של אוכלוסיות חשודות באמצעות כליאתן בבתי סוהר, מחנות מעצר, גטאות והיפר-גטאות, ובידוד של אוכלוסיות העומדות מעל כל חשד ביישובים מגודרים, מקומות עבודה מאובטחים ומרחבים ציבוריים מפוקחים כגון קניונים.⁴⁸

בבתי ספר לא מעטים בארצות הברית מוצבים מתקנים לגילוי מתכות ושומרים חמושים מוודאים כי איש לא ייכנס לבית הספר או יצא ממנו בלא אישור.⁴⁹ בפתחם של קניונים, לעומת זאת, מוצבים שלטים האוסרים על התקהלות של יותר מחמישה אנשים ועל לבישת גופיות שעליהן מודפסות מילים בלתי צנועות, תוך הפיכתם של הקניונים לאזורים מוגנים המיועדים רק לסוג מסוים של קונים.⁵⁰ חשיבות מיוחדת לעניין זה יש להתפתחות המהירה של הסידור המרחבי המוכר בשם קהילות מגודרות (gated communities). ההערכות הן כי בארצות הברית לבדה קיימות כיום כעשרים אלף קהילות מגודרות שבהן חיים למעלה משמונה מיליון אמריקנים מהמעמד הבינוני ומעלה.⁵¹ בארצות הברית, באמריקה הלטינית

-
47. Sibusiso Masuku, "For Better and For Worse - South African Crime Trends in 2002", 3 *S A Crime Quarterly*, March 2003 [URL: <http://www.iss.co.za/Pubs/CrimeQ/No.3/4Masuk.html>]; Claudio Beato, "Public Safety in Brazil", paper delivered at the *Living Law Forum: Policing and Security Around the World* (February 2003, Montreal, Canada).
48. Mike Davis, "Fortress L. A.", *City of Quartz - Excavating the Future in Los Angeles* (London: Verso, 1991), 223.
49. John Devine, *Maximum Security - The Culture of Violence in Inner-City Schools* (University of Chicago Press, 1997).
50. Margaret Crawford, "The World in a Shopping Mall", *Variations on a Theme Park - The New American City and the End of Public Space* (Michael Sorkin - ed., Hill and Wang, 1992), 3.
51. Edward J. Blakely and Mary Gail Snyder, *Fortress America - Gated Communities in the United States* (Brookings Institution Press, 1997).

ובדרום אפריקה מוסברת הנהירה לקהילות מגודרות בצורך להתגונן מפני פשע.⁵² בישראל, לעומת זאת, התפתחה המסורת של גידור קהילתי – של מושבים, קיבוצים ויישובים קהילתיים – בשם הצורך להתגונן מהמסתנן הערבי. עם זאת, נראה שכבר בשנות החמישים סימן המסתנן יותר מאיום של טרור. המסתנן היה גם מי שביקש "להגר" חזרה למקום מגוריו וגם מי שסתם ביקש לגנוב כמה פרות. כך, המסתנן המיתולוגי סימן חיבור תודעתי בין טרוריסט, מהגר לא רצוי ועברייני באופן שעולה בקנה אחד עם התפתחותה המאוחרת יותר של פרדיגמת החשד המוכללת המאפיינת את תהליכי הגלובליזציה. מבחינה זו ניתן לטעון כי מדינה מפותחת יחסית הפועלת בתנאי קונפליקט אתני אליים מהווה מעין מעבדה המאיצה את פיתוחם של אמצעי משטור תנועה. בתנאים אלו, פרדיגמת החשד המתפתחת על הבסיס המקומי קולטת בקלות יתרה, ולעתים אף עשויה להנחות, את הפרדיגמה הגלובלית. בעשור האחרון גם בישראל נקלטת בהדרגה הקהילה המגודרת לתוך הסביבה האורבנית, שם צומחות שכונות ומוקמים אגדים של בנייני "יוקרה" המשכילים לשלב את העקרונות הישנים של ההגנה המרחבית מפני המסתנן הערבי עם העקרונות החדשים של התבודדות מרחבית שעניינה החשש מזרים, פושעים ושאר אחרים בלתי רצויים.

הסך המצטבר יוצר מיליטריזציה קסרקטינית של המרחב הציבורי הן בארצות עשירות והן באזורי המגורים של העשירים החיים בארצות עניות: נוכחות מסיבית של כוחות שיטור וביטחון, מצלמות הסורקות ומתעדות את המרחב, שימוש בכלי רכב הנראים יותר ויותר ככלי רכב צבאיים, ובעיקר חומות וגדרות היוצרות אזורים מוגנים בלב מרחב ציבורי הנתפס כמאיים.

ד. טכנולוגיית ההתערבות: דקנון

מכיוון שתהליכי גלובליזציה תלויים במעבר וזרימה של הון, סחורות, שירותים, רעיונות ואנשים מעבר לגבולות לאומיים, כרוך תפעולו של משטר התנועה הגלובלי ביצירתם של מנגנוני סינון. הגלובליזציה, מנקודת ראות מרחבית, כרוכה בהפרדת החומרים (אנשים, וירוסים, חומרים מסוכנים) שאת תנועתם יש לעצור או לבדוד במכלים מרחביים, מהחומרים שאת תנועתם החופשית יש לעודד. למעשה, ניתן לטעון כי תפקידן המרכזי של הממשלות החזקות של העולם העשיר הוא לבנות ולתחזק מערך סינון אוסמוטי. Bauman מאפיין את משטר התנועה הנוכחי כבנוי על העיקרון האוסמוטי של עידוד נסיעות לשם רווח וגינוי נסיעות לשם הישרדות.⁵³ כדי לשמר מנגנון אוסמוטי זה, יש לפתח ולשכלל טכנולוגיות התערבות "עדינות" בד בבד עם הישענות על חומות, מחסומים, בתי כלא ושכונות מגודרות. המובילה בין טכנולוגיות אלו היא זו שתיקרא להלן בשם דקנון. הדקנון

52. Rodrigo Salcedo and Alvaro Torres, "Gated Communities in Santiago - Wall or Frontier?", 28 *International Journal of Urban and Regional Research* (2004), 27; Setha Low, *Behind the Gates - Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America* (Routledge, 2003).

53. Bauman (לעיל, הערה 15), בעמ' 84.

מייצר דיוקן אישי מתוקנן לשם הערכת סיכון וניהולו. תכונה מרכזית של הדקנון היא כי אינו רק אינדיבידואלי ואינו רק קולקטיבי. ניתן לומר כי הדקנון פורץ את ההבחנה בין האישי לקולקטיבי מפני ששרטוטו של הדיוקן האישי כרוך בהצלבתו עם משתנים קולקטיביים שונים ובתקנונו המוכלל לעומת ממדי סיכון שונים.

בארצות הברית קיים עיסוק מחקרי נרחב במה שקרוי דקנון גזעי ואתני (racial and ethnic profiling). בדרך כלל מופעל המושג בתחום יחסה של המשטרה כלפי שחורים והיספנים ומוגדר ככל פעולה משטרתית המבוססת על קריטריונים של גזע, אתניות או מוצא לאומי ולא על התנהגותו הקונקרטית של אדם בעת קבלת החלטה בנוגע לעיכוב, חקירה או מעצר.⁵⁴ דקנון אתני או גזעי מעין זה הוא אחת הצורות הפשוטות ביותר של טכנולוגיה זו, הן בהתייחסותה לקטגוריה רחבה ומוכללת כגון אתניות והן בהסתמכותה על התרשמות בלתי אמצעית של בעל הסמכות. בישראל, הדקנון האתני חורג הרבה מפרקטיקות שליטה בלתי פורמליות ונתמך מוסדית וחוקתית על ידי עקרון המדינה היהודית. בהפעלתו בתחום עיצוב משטור תנועה מרחבי,⁵⁵ הדקנון האתני בישראל התפתח בקשר למטרות מספר. בהפעלתו בסוגיה המשפטית והמנהלית של "מיהו יהודי", פועל הדקנון כאמצעי להבטחת הטוהר האתני של אלו המורשים להגר לישראל.⁵⁶ דקנון אתני הופעל בישראל גם לשם טיפול במהגרים יהודים מארצות ערב כמהגרי עבודה שיש לנתבם לפריפריה של המרחב הריבוני. במיוחד פועל הדקנון האתני כאלמנט מרכזי בבידולם של ערבים ובשליטה על תנועתם במרחב, הן באמצעים פורמליים והן באמצעים בלתי פורמליים של פיקוח על אזורי מגורים ועבודה. הגיון הפעולה הנגזר מחוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה), תשס"ג-2003, מפעיל פרקטיקה של דקנון אתני גורף הקושר הגירה וטרור. "החוק", כותבים דוידוב ואחרים, "נפרד מהצורך להוכיח מסוכנות אישית הטמונה בבן זוג הנישא לישראלי. למעט חריגים מצומצמים ביותר, הוא שולל משר הפנים את הסמכות להתיר ישיבת קבע בישראל לפלסטינים תושבי השטחים שנישאו לאזרחי ישראל. משמע, הוא הופך – באופן גורף – קבוצה גדולה של בני אדם לקטגוריה שאיחוד משפחה עם מי מיחידה אינו אפשרי עוד בישראל".⁵⁷ בהתאם להגיון זה מופעל בישראל משטר תנועה שאינו מברר את האיום הנשקף מפרט זה או אחר, אלא עוסק בסיווגו של הפרט לתוך קטגוריית סיכון גורפת וחוסם את תנועתו המרחבית בהתאם.

54. Deborah Ramirez, Jack McDevitt and Amy Farrell, "A Resource Guide on Racial Profiling Data Collection Systems", U. S. Department of Justice, (November 2000): [URL: <http://www.ncjrs.org/pdffiles1/bja/184768.pdf>]

55. הדקנון פועל ועשוי לפעול למטרות שונות כגון קבלה לעבודה, זכאות לכרטיס אשראי או קביעת שיעורה של פרמיית ביטוח. במאמר זה מצומצם הדיון בדקנון בעיקר לתפעולו כטכנולוגיה מרכזית במשטור תנועה.

56. הפעולה המדקנת במסגרת זו נתקלה בקשיים רבים עם הופעתם של מהגרים לא יהודים מחבר המדינות כבני משפחה של מהגרים יהודים.

57. גיא דוידוב, יונתן יובל, אילן סבן ואמנון רייכמן, "מדינה או משפחה? חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה), התשס"ג-2003", בחוברת זו.

עם זאת, הדקנון האתני המאפיין את משטר התנועה הישראלי מתאים רק בחלקו להיגיון המניע את משטר התנועה הגלובלי. ראשית, הדקנון האתני – בגרסתו הישראלית – כורך תפיסות איום פיזיות (טרור, הגירה, פשע) עם תפיסת איום דמוגרפי המבקשת לשמר נבדלות אתנית כערך העומד בפני עצמו. שנית, הדקנון האתני נוטה לייצר הבחנות בינריות בין מי שמורשה לנוע (להגר, להיכנס, להתגורר) ובין מי שאינו מורשה לנוע (המגורש, העצור, המסורב). אתניות, במילים אחרות, היא קטגוריית יסוד בכל טכנולוגיות הדקנון, אך היא אינה עדינה דיה כדי לתחזק משטר תנועה אוסמוטית. למשל, ניתן להניח כי גם בשעת "סגר" ישנם פלסטינים המורשים לעבור במחסומים ואפילו להיכנס לתחומי ישראל (למשל, משתפי פעולה ובעלי אישורים מיוחדים מסוגים שונים). גרמניה – שכשאר מדינות האיחוד האירופי מפעילה משטר תנועה בעל רכיב אתני – אפשרה בשנים האחרונות את כניסתם של אלפי מהגרים הודים הנחשבים לחיוניים עקב כישוריהם בתחום המחשבים. ואילו ארצות הברית, המקפידה הקפדה יתרה בזהותם האתנית של הנכנסים אליה, מאפשרת הסדרי תנועה מיוחדים לאנשי הדרג הניהולי של תאגידים רב לאומיים.⁵⁸

לפיכך, וככל שמדובר בדקנון טכנולוגיה מרכזית של משטר התנועה, יש להרחיב את פרקטיקת הדקנון, מושגית ואמפירית, כך שתקיף מגוון רחב של אמצעי סינון המכוונים לזהותו הביולוגית והחברתית של אדם ואשר ננקטים על ידי מגוון רחב של סוכני פיקוח על התנועה המרחבית, בין שמדובר בסוכנים מדינתיים ובין שמדובר בסוכנים הפועלים בשוק המסחרי. בהתאם לכך אני מתייחס לדקנון, וליתר דיוק לדקנון ביו-חברתי, כטכנולוגיה מתעצמת של התערבות חברתית הפועלת באמצעות סיווגם של בני אדם לקטגוריות נתונות של חשד על בסיס מגוון רחב של משתנים. רק בדרך זו מאפשר הדקנון את תרגומה של פרדיגמת החשד לפעולות קונקרטיות של כליאה וחסימה מחד גיסא ולהיתרי תנועה מסוגים שונים מאידך גיסא.

יש גם להבהיר את היחס בין דקנון ובין אמצעים חוקיים גרידא לשם רגולציה של תנועה במרחב. פוקו (Foucault) הבחין בין משפט ובין דיסציפלינה כשתי תצורות כוח מרכזיות הפועלות בקו התפר שבין המודרניות ובין מה שקדם לה.⁵⁹ בין השאר טען Foucault כי בעוד המשפט מפעיל היגיון בינרי (אשם – לא אשם), מבוססת הדיסציפלינה על היגיון של סיווג על פני רצפים ומדרגים המאורגנים לעומת הנורמה. בפועל, כפי שהעיר האנט (Hunt),⁶⁰ המשפט והדיסציפלינה שזורים זה בזה כך שבסופו של דבר, כפי שטען גם Foucault עצמו, המשפט המודרני מאמץ יותר ויותר הגיונות וצורות פעולה דיסציפלינריות (דוגמה מרכזית לכך היא תצורת הכוח המוכרת בשם רגולציה). גם הדקנון, כתצורת כוח

58. ניתן להניח כי גם על משטר התנועה הישראלי, חרף הישענותו המסיבית על דקנון אתני גורף, עוברים שינויים שונים כך שיתאים לדקנון גלובלי שאינו מבוסס על הגנת האתניות עצמה אלא על סיווג יחידים לקטגוריות שונות של חשד. דוגמה אפשרית לדקנון כאמור הנה יסות כניסתם של מהגרי עבודה מורשים לישראל, תוך הגבלות על יכולת תנועתם במרחב.

59. Michel Foucault, *Discipline and Punish - The Birth of the Prison* (Vintage, 1995).

60. Alan Hunt, "Foucault's Expulsion of Law - Toward a Retrieval", 17 *L. & Soc. Inquiry* (1992), 1.

נוספת, מבוסס בעת ובעונה אחת על הבחנות בינריות בין מי שמורשה למי שאינו מורשה לנוע ועל בנייתה של מערכת זכויות הקובעת דרגות שונות של חופש תנועה. הבחנה מרכזית נוספת של Foucault מתייחסת לצורות השונות של הפעלת כוח המאפיינות משפט ודיסציפלינה. המשפט פועל בדרך של ענישה. הדיסציפלינה פועלת בדרך של נרמול (בפועל, שתי צורות הפעולה הללו עשויות להתבטא בפרקטיקות של כליאה ובידוד, בין בבתי סוהר ובין במוסדות לחולי נפש). הקנקן, כתצורת כוח העומדת בפני עצמה (אך נסמכת וארוגה לתוך מערך מוסדי הכולל הן משפט והן דיסציפלינה), מובחן בכך שהוא נעדר כל יומרה לתיקון התנהגות. הקנקן פועל באמצעות מיקום וסיווג בני אדם לתוך קטגוריות נתונות של חשד ומכוון לניהול בני אדם ופיקוח עליהם במקומות המושגיים והפיזיים של תוכם הם מסווגים ובתוכם הם ממוקמים. עניינו של הקנקן הוא בניבוייה של ההתנהגות ובנקיטת פרקטיקות מתאימות של התגוננות מרחבית מפניה. קיים דמיון רב בין קנקן ובין מה שחוקרים אחדים אפיינו כטכניקות אקטואריות. טכניקות אלו משתמשות בסטטיסטיקה כדי לייצג פיזור של משתנים באוכלוסייה נתונה, מתייחסות אל בני אדם כאל נקודות המייצגות מיקום נתון בטבלאות סטטיסטיות, ומנסות לנבא התנהגות בהתאם לדרגת הסיכון המיוחסת למיקומים השונים.⁶¹ קנקן – בביטוי האקטוארי – הוא אפוא טכניקה בסיסית שבה משתמשות חברות ביטוח כאסטרטגיית ניהול סיכון לצורך הערכת האיום הכספי שקטגוריות שונות של בני אדם מייצגות עבור המבטח (למשל, נהגים צעירים ישלמו פרמיה גבוהה יותר מנהגים ותיקים, על בסיס סטטיסטיקה המראה כי הם מועדים יותר לתאונות). לטענת קרימינולוגים אמריקנים, טכניקות אקטואריות אף נודדות בהדרגה משוק הביטוח ומעצבות את מדיניות הענישה הפלילית. לטענתם, צמח בשנים האחרונות דפוס של "צדק אקטוארי": ניהול אסטרטגי של הזדמנויות לפשיעה ופיזור סיכון החליף, על פי טענה זו, את ההתייחסות הפרטנית לעבריינים אינדיבידואלים בעת הכרעות בדבר ענישה ראויה.⁶²

הקנקן, על פי עקרונות אלו ובשמשו כמערכת סינון תנועה אוסמוטית, מסמן את החברה כולה כחשודה ומסווג יחידים בהתאם לדרגת הסיכון הנשקפת מעצם תנועתם במרחב. הקנקן נשען על טכניקות של רישום, מעקב, איסוף מידע, ופרוצדורות מורכבות של מיון וסיווג. ברמה המוכללת ביותר נשען הקנקן על יצירתו של דיוקן אישי מושלם ככל האפשר וצריבתו במאגרי מידע אלקטרוניים. הקנקן פועל בשני מישורים מקבילים ומשלימים המוצלבים זה עם זה. במישור אחד, הקנקן מבוסס על איסוף שיטתי של מידע

61. Jonathan Simon, "The Ideological Effects of Actuarial Practices", 22 *L. and Soc. Rev.* 771 (1988). יש לציין שגם פרקטיקות אקטואריות נתמכות לא רק על ידי ייצוג סטטיסטי

אלא גם על ידי שיפוטם בלתי אמצעיים של "אופי", ראו: Brian J. Glenn, "Postmodernism: The Basis of Insurance", 6 *Risk Management and Insurance Review* (2003), 131

62. Malcolm Feeley and Jonathan Simon, "Actuarial Justice: The Emerging New Criminal Law", *The Futures of Criminology* (David Nelken - ed., London: Sage, 1994)

Hazel Kemshall, *Understanding Risk in Criminal Justice* (Open University, 173, וכן, Press, 2003).

דמוגרפי, אתני וסוציו-אקונומי. במישור שני, הקנקן מבוסס על איסוף מידע המתייחס ישירות לגופו של האדם: צבע עור, תווי פנים, אישונים, רקמות, טביעת אצבעות, ו-DNA. כטכנולוגיה מבצעית, הקנקן מתבצע הן באופן בלתי-פורמלי והן באופן פורמלי. הקנקן הוא בלתי פורמלי או פורמלי למחצה כל אימת שאנו נכנסים למסעדה שמורה או כל אימת שאנו עונים על שאלותיהם של "סלקטורים" בשדות התעופה. תשובותינו על שאלות של סלקטורים יקבעו את דרגת הסיכון המיוחסת לנו ויקבעו על פיהן את יכולתנו לעלות למטוס ולחצות את הגבול. בדומה, הקנקן פורמלי למחצה מופעל על ידי פקידים קונסולריים ושוטרי הגירה, המאומנים באמנות הריאיון המדקדק בעת ביקורת גבולות או בעת הגשת בקשה לאשרה. בשטחים הכבושים, פעילותם השגרתית של חיילים במחסומים מתבססת אף היא, בין השאר, על פרוצדורות הקנקן בלתי פורמליות.

אך הקנקן אינו נשען רק על ראיונות ועל התרשמות בלתי אמצעית מלבוש, מבטא וצבע עור ולא רק על בירור הזהות האתנית, הדתית או הלאומית של "החשוד" (והקנקן מניח כי כולנו חשודים). הקנקן, במתכונתו המשוכללת, נשען יותר ויותר על רשת צפופה של נתונים ביולוגיים, דמוגרפיים, צרכניים וכלכליים. כשדובר בניסיון לקבל אשרה ולחצות גבול, הקנקן פועל כטכנולוגיה חודרנית ביותר המבוססת על בחינה מדוקדקת שהנה משוכללת בהרבה מזו המושגת באמצעות התרשמותם של פקדי הגירה ושוטרי גבול, מאומנים ככל שיהיו. כך, למשל, בוועידת קהיר של האינטרפול ב-1998 נוסדה יחידה חדשה המוסמכת לבצע ולהפיץ דיוקני DNA רבים ככל האפשר בקרב המדינות החברות כאמצעי לאכיפת החוק בסביבה הגלובלית. בעקבות אירועי ה-11/9 ובמסגרת תכנית USVISIT שנזכרה לעיל, מרבית הנכנסים לארצות הברית, בלא קשר למטרת ביקורם, נדרשים להצטלם ולספק טביעת אצבעות כתנאי לכניסתם. יתר על כן, התכנית עוצבה באופן שיאפשר את פיזורו של המידע הנאסף בצורה זו לשימוש סוכנויות מעקב שונות גם לאחר נקודת הכניסה. במיוחד עוצבה התכנית כך שתאפשר יצירת קטגוריות סיכון חדשות על ידי המשרד לביטחון פנים (DHS) ותספק מידע ביומטרי למשרד ההגירה (ICE), למרכז הלאומי למידע על אודות פשע (NCIC), למערכת המידע על סטודנטים וחילופי מבקרים (SEVIS), ולמערכת בקרת הגבול הרב-תחומית (IBIS). האיחוד האירופי, מצדו, בד בבד עם החלטתו להקים משטרת גבולות משותפת עד 2005, החליט כי הדרכונים החדשים שינפיק האיחוד האירופי יכללו מידע ביומטרי על בעליהם. כמו כן החליט האיחוד האירופי על יצירת מערכת אשרות משותפת שתאפשר שיתוף מידע באמצעות צריבת מידע ביומטרי על גבי דרכונים של מבקשי אשרות. למעשה, משמעותן של החלטות אלו היא כי בקרוב יעטוף את אירופה מסך אלקטרוני שיחליף את מסך הברזל מימי המלחמה הקרה. בכל מקרה, הנקודה היא שקנקן ביו-חברתי אינו מהווה רק שיטה אמינה יותר של זיהוי אנושי. הקנקן ביו-חברתי מאפשר להטביע קטגוריה נתונה של חשד על גופו ומסמכיו של כל אדם, ומאפשר מצב שבו טביעת האצבע הצרובה של אדם יכולה להעיד באופן מיידי על הרגלי הצריכה שלו, על העדפותיו הדתיות, ובמצטבר על קטגוריית הסיכון שבה יש למקמו ועל מערך ההיתרים או איסורי התנועה שיש להחיל עליו.⁶³

63. בד בבד עם שכלול פרקטיקות הקנקן, הולך ומשתכלל מערך קטגוריות הסיכון ומערך

ה. סוף דבר

הפילוסוף ג'ורג'יו אגמבן (Gorgio Agamben) כתב באחרונה כי האנושות כולה נהפכה למעמד מסוכן.⁶⁴ משמעותה של אמירה זו היא כי האנושות כולה נבחנת ומטופלת יותר ויותר בנוגע לפוטנציאל הסיכון הטמון בה. בהקשר זה טענתי כי חברות עשירות וממשלות חזקות עוסקות ביתר שאת בפיתוחו של משטר תנועה בעל השלכות גלובליות. במיוחד טענתי כי נחשול הקמת המחסומים והחומות – בין שמדובר בגדרות תיל, במצלמות אינפרא אדומות או בדרכונים הצרובים בפרופיל הסוציו-ביולוגי של הנושאים אותם – נשען על כינונה של תפיסת איום הכורכת פשע, הגירה וטרור כשילוש הקדוש של הגלובליזציה. לפיכך גם טענתי כי הגלובליזציה כרוכה בתהליך אינטנסיבי של התפרקות המרחב הציבורי כולו, הן ברמה מקומית והן ברמה גלובלית, לאזורים מוגנים יותר ומוגנים פחות. עקב כך היכולת לנוע – ואף יותר מכך הנגישות לאפשרויות תנועה – נהפכה למשתנה מרכזי בהיררכיה החברתית הגלובלית. ניתן לטעון כי כמו בעידן מסך הברזל, נהפכת יכולת התנועה לשאלה של זכויות אדם. אך אם פעם היה מדובר במניעת יציאה, עכשיו מדובר בהסתגרות ומניעת כניסה. עם זאת נראה כי בשלב הנוכחי – בישראל ובמקומות אחרים – שיטור תנועה נתפס יותר כזכותו של הריבון להתגונן מסיכון (דמוגרפי, ביטחוני, רפואי וכו') וכזכותו של היחיד שיכול להרשות לעצמו להסתגר במבצרו ופחות כעניין הנוגע לזכות אוניברסלית לחיים, לבריאות, לאושר או לתנועה חופשית במרחב. מבחינה זו, ותהיה עובדה זו מטרידה או מנחמת ככל שתהיה, אין הבדל סוציולוגי מהותי בין פרקטיקות משטור התנועה שנוקטת ישראל לפרקטיקות שנוקטות מדינות וחברות מועדפות אחרות.

הסיווגים המחילים היתרים ואיסורי תנועה שונים. נכון לזמן כתיבתו של מאמר זה קיימות ארבעים ושמונה קטגוריות שונות של אשרות כניסה שלא למטרות הגירה לארצות הברית. ה-B2 מוכר כאשרת התייר הסטנדרטית וה-J1 וה-F1 מוכרים לאקדמאים המשתלמים שם. קטגוריית ה-H-2A, למשל, מאפשרת לעובדי חקלאות זמניים להיכנס לארצות הברית כדי למלא חוסר זמני בידיים עובדות אם חוסר כזה הוכרז על ידי משרד החקלאות האמריקני. קטגוריית ה-L-1, לעומת זאת, מאפשרת תנועה למנהלים בתאגידים רב-לאומיים המועברים על ידי התאגיד לתפקידי ניהול בארצות הברית.

⁶⁴ Gorgio Agamben, "No to Bio-Political Tattooing", *Le Monde*, (10.1.2004) [URL: <http://www.ratical.org/ratville/CAH/totalControl.pdf>]